

MC
24675

AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR KIADVÁNYAI

SZERKESZTI: DEZSÉNYI BÉLA

XLVII.

KISS JENŐ

**Az agrárszocialista olvasókörok történetéből
(1867—1914)**

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

1959.

Különlenyomat a Magyar Könyvszemléből

Országos Széchényi Könyvtár

4024675

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR	
Növekedéscsop.	
1959 év A	1974 sz.

KISS JENŐ

Az agrárszocialista olvasókörok történetéből

(1867—1914)

Az „olvasókör” szó nem fejez ki egyértelműen egy fogalmat. Különbőféle korokban mást és mást értettek alatta. A mai közhasználat egyformán ezen a néven nevezi a XIX. század elejének „Lese-Kabinet”-jeit és a Hazafias Népfront által 1954—55-ben létrehozott Népfrontköröket. Pedig tartalmuk és társadalmi jelentőségük más és más.

Vizsgálataink során a szó értelmét mi a földmunkásság és szegény-parasztság múlt századvégi köreire vonatkoztatjuk. Bár hivatalos nevük ezernyi (népkör, olvasóegylet, önképző-egylet, olvasó-népkör), tagjaik majdnem mindig olvasókörnek vagy egyszerűen „kör”-nek nevezték. Az alföldi földmunkások használták ezt a kifejezést először és egyértelműen annak az intézménynek az elnevezésére, amely jóformán egyetlen politikai, kulturális és társadalmi szervezetüket jelentette. E korban is, később is alakultak hasonló elnevezésű körök, falvakban — városokban, iparosoknak — kisgazdáknak, de ezeknek más volt a társadalmi tartalmuk.

Dolgozatunkban a múlt századvégi földmunkás és szegényparaszt olvasókörokkal foglalkozunk, főként a későbbi Viharsarok területén. Bár a szükséges összehasonlítások elkerülhetetlenné teszik, hogy helyenként kitekintsünk időben is, térben is a magunk szabta határok közül, az anyag döntő része megmarad a fenti keretekben. Néha azért is kénytelenek leszünk nem e területről való példákkal élni, mert — bár a jelenség megtalálható a Viharsarokban is — írásos bizonyítékok csak a szomszédos megyékből maradtak fenn. Eddigi vizsgálataink arra mutatnak, hogy a mozgalom egyébként is azonos ismérveket mutat az Alföld egész területén.

Az olvasókörok története meglehetősen ismeretlen terület, tudományos igényű feldolgozás még nem jelent meg róla, mindössze néhány újságicikk, főleg 1953—54-ben.¹ Azok egy része is elnagyolt, harmadkézből vett forrásokból táplálkozó, és inkább egy-egy olvasókörrre való visszaemlékezéseket közöl. Pedig jelentőségük nagy, nemcsak a munkásmozgalom történetében, amelynek éppen a maguk korában egyik fő kulturális tömegszervezetét jelentették, de a magyar könyvtártörténetben is.

Történetük feldolgozása, emlékeik összegyűjtése a szokásosnál nehezebb feladatot jelent. Az olvasókörok szegény intézmények voltak, szükségeszközzel dolgoztak. A hatóság üldözte őket, tagjaik közül ma már kevesen élnek. Irataik elkallódtak, megsemmisültek. Sokat ártott az is, hogy 1951-

¹ A *Művelt Nép* 1953 őszén vitát indított az olvasókörokról. A vitába több lap is bekapcsolódott, a Hazafias Népfront pedig mozgalmat indított az olvasókörok feltámasztására.

ben, amikor végleg felszámolták őket, feljegyzéseik, sokszor évtizedeken át őrzött dokumentumaik ritkán kerültek hozzáértő kezébe.

*

A XIX. század végére a Tisza—Maros szöge a magyar mezőgazdasági proletariátus fő fészke lett. Hosszú és felesleges dolog lenne kifejteni létrejöttének közismert okait. Helyette szóljon néhány adat: Újkígyóson a határ 91, Dobozon 77, Gyulaváriban 82, Kétegyháza 62,5, Szénáson 93,5, Sámsonban pedig 96%-a uradalmi birtok volt.² Ugyanakkor hatalmas lélekszámú falvak voltak itt, amelyek lakossága a földszerzés minden lehetőségétől elzárva, agrárproletárrá, mint erre felé ma is nevezik: „mezei munkássá” lett. Az alacsony munkabérek, az időnként visszatérő munkanélküliség, az állandósult nyomor mellett nagymértékű kulturális elmaradottság is sújtotta a földműves szegénységet. Hódmezővásárhelyen, a vidék egyik legnagyobb városában 10 304 tanköteles közül csak 4335 járt iskolába.³ A felnőtt lakosság számára pedig semmi művelődési lehetőség sem volt. VADNAY Andor, egykori csongrádi főispán, az első magyar szociográfia szerzője írja a szegvári munkásokról: „Az Újtestamentumon, az imakönyveken s az egyházi népies füzetkeken kívül alig kerül a kezébe valami” olvasnivaló.⁴

Ma már persze nehéz megállapítani, de valószínű, hogy az egész országot, sőt külföldet megjáró kubikosok és a szocializmus vándor apostolai lehettek az elsők, akik tudatosították bennük elmaradottságukat. Ez a belátás művelődési igényt váltott ki az addig meglehetősen passzív agrárproletariátusból. Ezt a kívülről is észrevették, de ami ennél több, ők maguk is meg tudták fogalmazni. Szász Pál csorvási napszámos írja: „A munkások bajai azok, hogy tudatlanok és meg gondolatlanok, többnyire ezért szükséges miránk is, hogy fejlesszük magunkat és az mas kép nem tehetjük meg, csak ha eszmét cseréljük, és egymásnak tanácsot, kiszámításokat szolgálhatjuk.”⁵

Művelődési céljaik határozottak és pontosan körülírtak. Olyan ismeretekre akartak szert tenni, amelyek segítenek nekik eligazodni a világ dolgaiban, és irányt mutatnak, merre kell haladni, ha ki akarnak jutni nehéz helyzetükből. Ezért akarták meghódítani a „magasabb műveltséget” a saját, a vidéken akkor még eleven, népi kultúrájuk mellé. Mikor megfogalmazták olvasóköruk célját, kifejezésre juttatták ezeket a követeléseket. 1868-ban 18 orosházi szegényparaszt, mikor megalakította olvasókörét, így fogalmazta ezt meg: céljuk „oly egyesületi pontot képezni, hol az egylet tagjai nemzetiség, vallás és rangkülönbség nélkül minél gyakrabban összejöhsenek, a kölcsönös eszmecsere és barátságos társalgás, továbbá hírlapok olvasása által szellemi életüket pezsgésben tarthassák, érzelmüket, felfogásukat így élesítvén, úgy a társadalmi, mint az országos ügybeni jártasságot elsajá-

² ECSERI Lajos: *Az alföldi munkáskérdés és a mezőgazdasági válság*. Bp. 1898.

³ ORMOS Ede: *A szocializmusról, különös tekintettel a hódmezővásárhelyi munkáskérdésre*. Hódmezővásárhely 1896.

⁴ VADNAY Andor: *A Tiszamellékről*. Bp. 1900.

⁵ „És valósággal mohón áhítják a tudást és a bötút. Valósággal falják a nyomtatott betűt s hetenként vitaestét rendeznek.” F[ÉNYES] S[AMU]: *Balmazújvárosi kultúrkép*. Huszadik Század, 1909.

⁶ A Párttörténeti Intézet Archivuma (a továbbiakban PI Arch.) Békés m. főisp. 1891—261/324.

títhassák, szóval, hogy szellemi táplálékot nyerhessenek s a hiányokat folytonos magánképzés által utánpótolhassák.”⁷

Kérdéseikre a választ két irányban keresték. Egyik 1848 még közeli emléke, a másik a szocialista mozgalom.

Jóllehet, éppen a nincstelen mezőgazdasági munkásság volt az a réteg, amelyik a legkevesebbet kapta az 1848-as forradalomtól, számukra mégis ez jelentette a kiutat. A nép hagyományaiban, a még élő résztvevők elbeszéléseiben a forradalom eszméi fogalmazták meg saját koruk követeléseit is. A 48-as függetlenségi párt sokuk szemében a nép pártjának tűnt. Innen van az, hogy nagyon sok olvasóköri nevében, különösen az első időkben megtalálható a „48-as”, „függetlenségi”, „Kossuth-párti” stb. jelző. Sarkadon a 48-as kör díszelnöke maga KOSSUTH volt.⁸ Az Orosházi Olvasó Népkör minden évben megünnepelte március 15-ét, október 6-át, megválasztotta KOSSUTHOT elnöknek, később alapítványt tett szobrára, az olvasóköri díszítésére pedig megvették PETŐFI, BEM, BATTHÁNY, GARIBALDI, GAMBETTA, TÁNCSICS, *Az aradi tizenhárom, A hét vezér, A szolnoki csata* és a *Kossuth búcsúja hazájától* című képeket.⁹

Hogy 1848 szelleme mennyire szociális tartalmat nyert a viiharsarki földmunkásságnál, arra bizonyíték az Orosházi Olvasó Népkör és TÁNCSICS személyes kapcsolata. 1869-ben ez a frissen alakult kör jelöli TÁNCSICSOT képviselőnek, ők vezetik mellette a választási harcot, mégpedig olyan sikerrel, hogy jelöltjük elsöprő győzelmet arat. Életében ő, halála után pedig özvegye életjáradékot kap a körtől.¹⁰ Politikai tájékozottságukra vall, hogy tudták, egyedül állnak ebben a harcban, felülről semmi segítségre nem számíthatnak. Az egyik olvasókörből a következőket írták: „a község vagyonos osztálya irtózik a 48-as eszméktől és annak hírdetőitől, nem hogy anyagilag támogatnának bennünket, — szellemi téren is elnyomni óhajtanak.”¹¹ Rosszkor vállalták ők a negyvennyolcasságot, akkor, amikor a hivatalos 48-as párt és a „vagyonos osztályok” számára már csak cégért jelentett, de annak tényleges tartalmából semmit sem akartak megvalósítani. Mikor ezt belátták, egyre többen a másik lehetőség, a szocialista mozgalom felé tolódtak.

Történelmünkben ez volt az az időszak, amikor a tudományos szocializmus tanításai a magyar tömegekkel találkoztak, azok sürgető kérdéseire adtak választ. Persze ez a találkozás korántsem volt ilyen egyszerű, és nem egyszerre történt. Mint már láttuk, az alföldi agrárproletariátus a múlt század végén kereste a kiutat az anyagi és szellemi nyomorból. Természetes vezetője az akkor már létező Szociáldemokrata Párt lehetett volna, de — mint köztudomású — annak vezetői nem sokat törődtek a mezei munkásokkal. Ez a népréteg egyes mozgékony tagjai és az országban szerte kódorgó „szocialista apostolok” (sok ilyenről emlékeznek meg a hatóságok) elbeszéléseiben hallott először a szocializmus tanításairól. Az a kevés, amit megtudott, éppen elég volt ahhoz, hogy felfedezze bennük a sorsának és céljainak megfelelő eszméket.

⁷ ZATYKÓ András: *Az Orosházi Függetlenségi és 48-as Politikai Párt Olvasóköri 60 éves története* (1868—1928). Orosháza, 1928.

⁸ KÉPÍRÓ Sándor (Sarkad) személyes közlése.

⁹ ZATYKÓ i. m.

¹⁰ Uő. i. m.

¹¹ PI Arch. Pest m. Főisp. ált. 1907—141.

Mik voltak ezek a célok? FÉNYES Samu szerint: „A parasztszocializmusnak nincs is voltaképpen csak két követelménye: emberségesebb közigazgatás és a földéhségnek legalább részben való kielégítése”.¹² Ezek mellett a magasabb bér, a munkalehetőség, az emberibb élet vágya azonosult bennük a szocialista tanítással. A terjedő újságolvasás, a szállongó szocialista tanok segítettek megfogalmazni a követeléseket. A már idézett VADNAYnak mondja SZILÁGYI Albert vásárhelyi munkásvezér: „Aztán szeretném látni azt az embert, a ki nekünk rossz néven veheti, hogy az írás, olvasás révén kívánságaink megnövekedtek; hogy tisztességesen akarunk ruházkodni, emberségesen táplálkozni és gyermekeinket iskolába járattatni.”¹³

Mivel tapasztalataik hamarosan meggyőzték őket, hogy egyenként, szétszórva eredménytelen a felemelkedésért vívott harc, szervezeteket kezdtek teremteni. Létrejöttek az első olvasókörok, amelyek nemcsak a kulturális felemelkedést szolgálták, de a társadalmi harcnak is keretet adtak. FÁBRY Sándor, aki ellenségesen szemlélte működésüket, írja: „A munkáskörben vélték ők sorsuk jobbrafordultát kétségtelenül biztosíthatni.”¹⁴ Az egyes munkáskörök, mint például a békési is, konkrét utasításokat adtak tagjaiknak munka- és bérkérdésekben. A békési főszolgabíró jelentette az alispánnak: „hogy a munkások csakis az általuk meghatározott napszámbér mellett hajlandók munkábamenni, erre nézve a munkáskörből veszik utasításait.”¹⁵ A hatóság természetesen nem nézte tétlenül tevékenységüket. Itt is, ott is, ahol a munkáskör már veszedelmesen erős hatalommá kezdett válni, feloszlatták. Így járt a csorvási is, amelynek egyik tagja, Szász Pál napszámos a főispánhoz írt folyamodványt a kör újbóli engedélyezése végett. Érdeemes hosszabban idézni, mert jól mutatja az agrárproletariátus akkori helyzetét és azt is, hogy ők maguk hogyan látták ezt: „Ő nekik szabot egymást érteni. ők nem-félnek zsandártól órájuk nem hoznak katonaságot mint munkásokra mert mi szegények vagyunk butág vagyunk persze buták mert nemjárhattunk anyi iskolát, mint munka adó osztály. De. — azért Istenünk és emberiségünk van. — Mink törvényt tisztelünk és tisztelni akarunk, miránk ra akar munka adó osztály minden hibát minden piszkossággal beszenyezni de miránk nem ragad. — szabot egyeszkedést hirdet de mink falhoz vagyunk szorítva. Azért kérünk és bízunk Méltóságos főispány úr miltányosságában illetleg panaszung orvoslását és a kör felújítását. Maradunk alázatos szolgája: Szász Pál + 27 fő.”¹⁶

Hiába volt a hatóság üldözése. A munkások érezték, belátták, hogy szervezkedniök kell. Közben segítséget is kaptak. A hivatalos jelentésekben, alispáni leiratokban sűrűn emlegetik a „pesti központ”-ot mint olyat, ahonnan irányítják az olvasóköroket. Orosházán GINTNER István ács FRANKEL Leó lapját: a *Munkás Heti Krónikát* terjeszti, és TÁNCSICS műveit olvassák.¹⁷

¹² *Husadik Század*, 1909.

¹³ VADNAY i. m.

¹⁴ FÁBRY Sándor: *Az alföldi munkásmozgalom*. Bp. 1895. — A békésmegyei Gazdasági Egylet ZLINSZKY István és BELICZAY István által összeállított emlékirata *Az agrárszociális kérdésről* (Békéscsaba, 1894) szintén elismeri, hogy: „Végre a munkások egyik eminens panaszát képezi az is, hogy nem engedtetik nekik munkáskörök alakítása, a hol ők bajaik orvoslására írt keresnének, s a hol megbeszélhetnék közös eljárást igénylő ügyes-bajos dolgaikat.”

¹⁵ PI Arch. 11 458/97/2/19.

¹⁶ PI Arch. Békés m. főisp. 1891—261/337.

¹⁷ ERÉNYI Tibor: *Hozzászólás az olvasókörok kérdéséhez*. Művelt Nép, IV. évf. 12. sz.

A mozgalom terjedéséről tudósít FÁBRY Sándor is: „Egyre másra szerveztettek is a munkáskörök, melyekben azután a munkások sérelmeik orvoslása felett tanácskoztak, a budapesti kiküldöttek tanításait hallgatták, s a szocialisztikus lapokat és proklamációkat olvasgatták.”¹⁸ Az egyletek ilyen élénk tevékenységét nem hagyták figyelmen kívül a hatóságok. 1891. május 1-én Orosházán, május 2-án Csabán tört ki zendülés, mert a hatóságok nem engedélyezték a földmunkásoknak olvasóköri alapítását, illetve zaklatták a meglevő kört. A zendüléseket a katonaság és a rendőrség véresen leverte, a főispán pedig jelentette Pestre: „A vizsgálat megállapította, hogy a zavargás szocialisztikus jellegű, s hogy a mozgalom felidézésében az oroszánrész a meglevő, s alakulóban levő munkásköröket illeti, e helyeken adatván meg az alkalom az idegen helyekről ellátogatott izgatóknak elhínteni az osztályharc vészes magvát.”¹⁹

Az eddigiek eléggé megvilágítják, hogy az olvasóköri mozgalom hogyan fonódott össze a szocialista törekvésekkel, hogyan jött létre a kettő ötvözetéből a magyar viszonyokra annyira jellemző „parasztiszocializmus”.

*

Ezekután tekintsük át röviden a mozgalom fejlődését. Bár elvétve találunk olvasóköroket egyszerre a szabadságharc után is, a tömeges alapítás a kiegyezés utáni évekre esik. A *Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban* című kiadvány²⁰ az egész ország területén 886 egyletet tart számon. Ezt az adatot nagy fenntartással kell kezelni, mert ebbe a temetkezési egylettől a bélyeggyűjtőkig minden, alapszabállyal működő társulat szerepel. Kiválasztva ebből a Viharsarok három megyéjét (Békés, Csongrád, Csanád) és csak a mai Magyarország területére eső községeket vizsgálva, ténylegesen olvasókörnek minősíthető egyletet 62-öt írhatunk össze. Ha ezeket keletkezési év szerint rakjuk sorba, a következő táblázatot kapjuk:

1866	2
1867	4
1868	3
1869	6
1870	9
1871	5
1872	4
1873	4
1874	1
1875	5
1876	6
1877	3
1878	3

A többi korábban, különböző években alakult. A táblázat is mutatja, de egyéb források is bizonyítják, hogy 1869—70-ben kezdődött az olvasókörok

¹⁸ FÁBRY i. m. Ugyancsak erről számol be ORMOS Ede is már idézett művében: „Összejöttek gyakran a város különböző részein, volt ún. olvasóházuk, ahol a szocialista lapokat és nyomtatványokat olvasgatták, magyarázták és ahonnan azokat terjesztették.”

¹⁹ PI Arch. Békés m. főisp. 1891—261.

²⁰ *Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban*. Bp. 1880.

tömeges alapítása, a kezdeményezés mozgalommá válása. Azt is figyelembe kell vennünk, hogy ez és a hasonló kiadványok mindig csak hivatalosan számontartott, jóváhagyott alapszabályokkal működő köröket vettek számba, ugyanakkor tudomásunk van arról, hogy sok kör hivatalos engedélyezés nélkül, félig illegálisan működött.

Hogy némi fogalmunk legyen az olvasókörok gyakoriságáról ezen a vidéken, nézzük meg, hogyan helyezkedtek el területileg a fenti körök. Békésen 8, Hódmezővásárhelyen 6, Gyulán 5, Szarvason, Orosházán és Mezőberényben 3, Szentesen, Battonyán, Gyomán, Endrődön, Öcsödön, Békésszentandrás, Horgason, Csongrádon és Szegvárott 2—2, Apátfalván, Földeákon, Csanádpalotán, Dorozsmán, Kisteleken, Mindszenten, Köröstarcsán, Pusztaföldváron, Bánfalván, Makón, Nagylakon, Békéscsabán, Körösladányban, Szeghalmon és Vésztőn 1—1 kör működött, a legkülönbébb neveken, de azonos céllal.

1879-ben Békés megyében a főszolgabírók 13 olvasókört jelentenek az alispán felszólítására,²¹ de ha csak azokat a köröket számítjuk is, amelyekből maradt fenn valamilyen emlék,²² ezt az adatot nem fogadhatjuk el valósnak. Hiszen a fentebb idézett 62-ből is 37 Békés megyére esett.

A számszerű növekedés a 90-es években jutott a tetőpontjára. A századfordulón megállt. Ennek az az oka, hogy ekkor szigorú hatósági intézkedésekkel oszlatták fel, tiltották be a köröket. 1898-ban belügyminiszteri rendelet is kelt ellenük.

1905 körül újra élénkülni kezd a mozgalom, amit az aratósztrájkok és egyéb bérmozgalmak fellángolása kísér, jelezve a szoros kapcsolatot az olvasóköri mozgalom és a társadalmi felemelkedésért vívott harc között. A mozgalom ezen szakaszának jellegzetessége, hogy a Viharsarkon kívül az Alföld más részein is ekkor terjednek a körök. Jóllehet majdnem minden jelentősebb helyen alakult már valamilyen munkásegyesület ekkor, a legnagyobb súlyt a mozgalom a Viharsarokban képviselte. Itt volt a legtöbb kör, itt voltak a legradikálisabbak a követelések, ami érthető és magyarázható e vidék társadalmi, gazdasági viszonyaiból.

Az első világháború egy időre megállította és visszavetette ezen a téren a fejlődést, de utána annál nagyobb hévvel kapott lánggra a mozgalom. 1937-ben csak Békés megyében 121 kört találunk.²³ A mozgalom ekkor már élesen balra tolódik, elhatárolva magát az iparosok, kiskgazdák stb. köreitől, amelyek mindinkább a pusztá szórakozást szolgáló kaszinókká váltak. A földmunkások olvasókörei továbbfejlesztették szociális hagyományaikat, élénk politikai és kulturális életet éltek. Nem egy közülük nevében is viselte a szocialista jelzőt. A második világháború újra leállította működésüket, de újra feltámadtak. Részt vettek a földosztásban, a különféle pártok helyi csoportjaivá váltak, mígnem 1951-ben felszámolták őket.

*

Ha az olvasókörok életét akarjuk tanulmányozni, legjobb, ha az alapszabályokból indulunk ki, bár nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy ezeket a főispánhoz kellett felterjeszteni jóváhagyás végett, tehát

²¹ PI Arch. 11 458/1897/20—29.

²² A békéscsabai Megyei Könyvtár sok régi olvasóköri könyvet, névsort stb. őriz.

²³ *Országos mezőgazdasági címár*. V. köt. [Tiszántúl/ Kaposvár, 1937.

vigyázni kellett mind a fogalmazásra, mind a célok megjelölésére. A benyújtott alapszabályok majdnem szóról szóra megegyeznek, ami közös forrásra utal. A fősztgabírák a „pesti központ”-tal hozták ezt a tényt kapcsolatba. Az első pont, amely az egyesület célját rögzíti, általában így hangzik: „Az önképző egyesület célja tagjait felvilágosítás és oktatásban részesíteni, köztük a tudományt és művelődést, nem különben a társalgási szellemet fejleszteni és előmozdítani, mely célt az egyesület a következő eszközökkel kívánkozik elérni: a) hasznos és népszerű könyvek és folyóiratok beszerzése és olvasása, esetleg kiadása által, valamint az előbbieknél az egyesület könyvtárából való kikölcsönzése által. b) Felolvasások tartása által a tudomány minden ágából az egyesületi estélyeken, gyűléseken és olvasószobák alakítása által. c) Társas mulatságok és ünnepek által.”²⁴ A már idézett *Magyarország egyesületi* című kiadvány az egyesületek neve után egy mondatban fogalmazza meg célkitűzéseiket. Itt ilyeneket olvashatunk: „Közművelődés”, „A magyar irodalom előmozdítása”, „Olvasás általi önművelődés”, „A haladás iránti részvétel”, „Népnevelés és a magyar irodalom pártolása”, „Politikai eszmék megvitatása”, „Eszmecsere általi önművelődés” stb.

A hatóságok igyekeztek ürügyeket keresni, amelyekre hivatkozva megtagadhatták az alapszabályok jóváhagyását. Ok volt, hogy a fogalmazás „magyartalan irányú”, a tagdíj nincs pontosan meghatározva, a hitelesítők nincsenek név szerint megnevezve stb. A pusztabögi ifjúsági olvasókör alapszabályait az alispán azzal terjesztette fel a belügyminiszterhez, hogy ne hagyja jóvá, mert „a kör az elébe tűzött céllal csak mellesleg foglalkoznék, hanem sokkal nagyobb hévvel űznél a kör vezetője a szocialista tanok terjesztését a tagok között, akik többsége félrevezetett fiatalember, vagy pedig gyermekek.”²⁵ Ilyen kifogásokkal néha megakadályozták a kör létrejöttét, de sok olyan esetről van tudomásunk, mikor a kör az alapszabályok jóváhagyása nélkül is működött (Orosháza, Hódmezővásárhely stb.).

A körök évente egyszer közgyűlést tartottak, ahol elnököt, alelnököt, pénztárost, „könyvtárnokot” és jegyzőt választottak. A legfontosabb tisztség az elnöké volt, erre mindig köztisztviselőben álló munkásember került. Az elnök általában a helyi munkásság elismert vezetője volt. Sok közülük bátor kiállásáért, állhatatosságáért megjárta a börtönöket is. Ilyen volt pl. SZÁNTÓ KOVÁCS János, a híres vásárhelyi munkásvezér.

A körnek fontos szerve volt a közgyűlés. Ez döntött a tagdíjakról, az előfizetendő hírlapokról, a kör belső rendjéről, néha az egységes politikai állásfoglalásról, általában a kör minden fontosabb kérdéséről. Szükség esetén rendkívüli közgyűlést hívtak össze. A kérdésekről demokratikus alapon vitáztak és szavazással döntöttek. Ígyképpen ezek a körök a demokratikus nevelésnek is fontos iskolái voltak.

A kör vagy bérelt, vagy saját helyiséget tartott, amit önerejükől, a tagdíjként összegyűlt fillérekből és saját munkájukkal építettek. (Pl. Békés- Rosszardón, de másutt is.) A tagdíj változó, a gazdasági helyzettől függő volt. Havi 10 krajcártól évi 2 koronáig terjedt és ebből fedezték a kör kiadásait. (Helyiség bére, lapok előfizetése, könyvvásárlás stb.) Némely kör számára az asszonyok zászlót is hímeztek. Az olvasóköri helyiségét MARX, LASSALLE, KOSSUTH arcképei díszítették.

²⁴ PI Arch. XV. 3/1903/1. és Békés m. főisp. 1891—261. Ezeken a levéltári számokon több alapszabály található (Orosháza, Csorvás, Békés, Solt stb.).

²⁵ PI Arch. Pest m. főisp. ált. 577—1902.

A belépés teljesen önkéntes volt. Tag lehetett minden 16 évesnél idősebb férfi. (Nők ritkán, csak egyes rendezvényekre, pl. teastekre mehettek be.) Volt olyan kör, amelyet 20—30 ember alapított, de a taglétszám ezekben is hamarosan felszokott. Békésen 975, Hódmezővásárhelyen 1700, Orosházán kb. 1000 tagja volt a körnek hamarosan az alakulás után. Mezőberényben már az alakuláskor 400 tagja volt a körnek.²⁶ A taglétszám általában mindenhol évről évre növekedett. Az Orosházi Olvasó Népkör tagsága félszázadon keresztül így alakult :²⁷

1871	137
1880	147
1890	197
1900	201
1910	446
1920	1003
1924	1183
1928	1052

Volt idő, amikor Orosházán az olvasókörok taglétszáma a 4000-et is meghaladta, a város lakosságának 15%-át. Későbbi alapítású Békés község területén az ibrányi „III. függetlenségi és 48-as olvasóköri” :²⁸

1901	90
1902	113
1903	91
1904	91
1905	106
1906	108
1907	114
1908	143
1909	157
1910	150
1911	141
1912	159
1913	165

Ha a névjegyzékeket átolvassuk, kitűnik, hogy egy-egy olvasókörnek szilárd, állhatatos, végig kitartó törzsgárdája volt, és ez mindig új tagokkal bővült.

Az olvasókörok tulajdonképpen a falu társadalmi életének központját jelentették. Telenként reggeltől estig pezsgett az élet. Itt lehetett minden-kivel találkozni, híreket hallani, esetleges munkaalkalmakról tudomást szerezni stb. A körök újságokat járattak. A *Népszava* majd minden körbe járt, de sok kör több újságot is előfizetett. Több helyre járt a *Néplap*, *Népszászó*, *Világ*, *Világszabadság*, a folyóiratok közül a Nagy György-féle *Magyar Köztársaság* és FÉNYES Samu *Uttörője*. Az egyes cikkeket néha hangosan olvasták fel, és utána megvitatták. Az orosházi „Függetlenségi 48-as Kör” jegyzőkönyvéből idézzük : „Ha számosan gyűlnek össze a kör helyiségeiben, egy értelmes és érthetőleg olvasó tag nagy fennszóval olvassa a legjobb és

²⁶ GAÁL Jenő: *Az alföldi munkásmozgalom*. Bp. 1891.

²⁷ ZATYKÓ i. m.

²⁸ A békéscsabai Megyei Könyvtár kéziratgyűjteményéből.

legújabb hírlapi cikkeket.” Az idegen nyelvű szavak szótára „közhasználatra kitétetik”.²⁹ Orosházán határozatot hoztak arra is, hogy „kártyázni és bármimű játéknemet gyakorolni a körben tilos. Zajos lármát ütni még megbántásoknál sem szabad”.³⁰ Az első időkben ez majdnem mindenütt így volt. Később engedtek ebből a szigorból, sőt billiárdasztalokat is szereztek be. Kezdetben a komolyabb, súlyosabb kérdések foglalták el a fő helyet. Gondjuk volt a tagság műveltségi színvonalának emelésére, sőt néha az elemi ismeretek tanítására is. Orosházán 1888-ben GINTNER István köri tag olvasás, írás, számolásra tanította az ebben gyengélkedőket.³¹

Az eddigiekből láthatjuk, hogy az agrárszocialista körök komoly elhatározással és alapos programmal szolgálták a földmunkásság kulturális és ennek révén társadalmi felemelkedését. A velük szemben ellenséges érzelmű kortársak, mint pl. az egyébként jószándékú SZEBERÉNYI Lajos is, csak a körök politikai szerepét hangsúlyozták: „Ennek a politikai, bizonyos fokig butító dogmatizmusnak állandó iskolái a 48-as olvasókörök, melyeknek inkább csak a címe olvasás, míg a merő politizálás és politikai fegyelmezés volt a fő cél.”³² Állítása így nem állja meg a helyét. Helyesebben úgy fogalmazhatnánk, hogy az olvasókörök egységbe forrasztották népművelési munkájukat a politikai tevékenységgel. Kétségtelen, hogy a körök politikai szervezkedés céljaira is szolgáltak, hiszen pl. az orosházi „Függetlenségi és 48-as Kör” közgyűlése ilyen határozatot hozott: „állíttassék össze azok névsora, akik a kör elveivel ellenkező magatartást tanúsítanak”, és szólítsák fel őket kilépésre.³³ Egy tagot ki is zárnak, mert JUSTH Gyula ellen nyilatkozott. Még SZÁNTÓ KOVÁCS Jánosnak is nyilvánosan kellett bocsánatot kérnie, mert a tagság szerint megsértette KOSSUTH emlékét. Állandó üldöztetésük, éles politikai harcaik magyarázzák óvatosságukat, éberségüket.

*

Az olvasókörök tevékenységének legfontosabb része maga az olvasás, a földmunkásság könyvvel való ellátása. Ezen a téren valóban hatalmas munkát végeztek, hiányokat pótoltak. Nekik köszönhető, hogy a múlt század végén az Alföldön kialakult a magyar földműves szegénység között egy olvasott, tájékozott, politikailag iskolázott réteg, amely látott célt maga előtt, tudta a hozzá vezető utat, és bátran vállalta a harc nehézségeit. ENGELMANN Pál a brüsszeli szocialista kongresszuson büszkén számolt be arról, hogy az alföldi munkásnép egyes tagjai előtt BÜCHNER és DARWIN neve nem ismeretlen.³⁴

Ebben az időben az olvasni akaró embernek falun nagyon kevés lehetősége volt, hogy könyvhöz jusson. Népkönyvtárak még csak itt-ott voltak. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa, a Földművelésügyi Minisztérium, közművelődési egyesületek (DEMKE, DKE, EMKE, OMIE) stb. hoztak létre népkönyvtárakat. Anyaguk összetétele természetesen olyan volt, hogy az olvasóközönség azokból vajmi nehezen szerezhetett „veszélyes” eszméket. A klasszikusok mellett afféle „jámbor népnek való” dilettáns

²⁹ B. NAGY László: *Egy hét Orosházán*. Művelt Nép, 1954. 41. sz.

³⁰ ZATYKÓ i. m.

³¹ B. NAGY i. h.

³² SZEBERÉNYI Lajos: *A parasztok helyzete Magyarországon*. Bp. 1907.

³³ Közli B. NAGY i. h.

³⁴ GAÁL i. m.

irodalom, száraz és használhatatlan mezőgazdasági szakkönyvek, gyermekdeden népieskedő törvénytárgyarázatok alkották anyagukat. Nem kell tehát csodálkoznunk, hogy ott sem nagyon olvasták őket, ahol éppen létesült egy ilyen népkönyvtár. A Pest megyei főispán jelentette, hogy 1901/1902 telén: „az erzsébetfalvi népkönyvtárat csak 20, a fülöpszállásit csak 5, a szigetcsépit szinte csak 5 és végül a taksonyi népkönyvtárat csak 11 olvasó, az illető községek magyarul írni, olvasni tudó lakosainak csak 0,2, 0,15, 1, illetve 0,4 százaléka vette igénybe.”³⁵ Érthető, hogy a földmunkásság művelődési szomját nem ezekből a forrásokból elégítette ki. Helyettük hozta létre saját „népkönyvtárait”, az olvasóköroket.

Az olvasókörok könyvanyagukat saját erejükből, a tagdíjakból, szegényes bálí jövedelmekből vették. Viszonylag nagy összegeket költöttek könyvre. A békésszentandrásí olvasókör például 100 koronáért vásárolt könyvet GOLDGRUBER Mór pesti könyvkereskedőtől.³⁶ Megpróbálkoztak a hivatalos szervekkel is, általában nem sok sikerrel. A kivételek közé tartozott az újszászi függetlenségi és 48-as kör, amely a földművelésügyi miniszterhez fordult támogatásért. Sem az előljároság, sem a főszolgabíró nem támogatta a kérést, mondván, hogy a kör anyagilag jól áll, takarékbetétjük is van, és „a kör átmenetet képez a szocialista kör alakulásához”. Ebből a körből vált ki a helyi szocialista csoport, amit be is tiltottak. A főispán mégis adott a körnek 100 kötetet, „nehogy a kör, egyes izgatók hatása folytán, esetleg a kérelem elutasítása miatt is befolyásolva veszélyes irányzatot tartalmazó ponyvatermékek beszerzését határozza el.”³⁷ Gyarapították a könyvállományt magánosoktól származó adományok is. Egyes olvasóköri tagok saját könyveiket a körnek ajándékozták. Így tett GINTNER István is, a híres viharsarki szocialista vezér. A könyvekbe bejegyezték az ajándékozó nevét. Néhány ilyen kötet ma a békéscsabai Megyei Könyvtárban van. Ilyen bejegyzéseket olvashatunk: „Az Orosházi Függetlenségi Polgári olvasókörnek Tisztelete jeléül. Ruttkay Sándor.” vagy: „Ferency Mariska Az Orosházi Elvtársaknak.” vagy: „Ezt a könyvet ajándékoszta Gintner István.” Ajándékkönyveket kaptak a hírlapoktól is, de ezek legtöbbször féreművek voltak. Az állomány eszmeileg meghatározó és számszerűleg is legnagyobb részét önerejükből szerezték be.

Egy-egy olvasókörben tekintélyes mennyiségű könyv gyűlt össze. Az orosházi Függetlenségi és 48-as Politikai Párt Olvasókör könyvállománya így alakult az évek folyamán.³⁸

1883	235
1890	343
1902	447
1913	501
1914	1014
1919	1059
1920	918
1928	1062

³⁵ PI Arch. Pest m. főisp. ált. 1903—931.

³⁶ A békésszentandrásí községi könyvtár iratai a békéscsabai Megyei Könyvtárban.

³⁷ PI Arch. Pest m. főisp. ált. 1907—141.

³⁸ ZATYKÓ i. m.

Ezek a számok így önmagukban még nem sokat mondanak. Tudnunk kell azt is, hogy milyen könyvekből állt ez az állomány. Mivel a körök könyvanyaga szétszóródott, könyvjegyzékek pedig nem maradtak fenn, erre csak következtetni tudunk. Szerencsére a békéscsabai Megyei Könyvtár összegyűjtötte az olvasókörök kallódó könyvanyagából, amit lehetett. Ez a gyűjtemény elég sok kör anyagából tartalmaz néhány darabot, összetételét jellemzőnek tarthatjuk általában az olvasókörök könyvanyagára. Ezenkívül egy-két kortárs visszaemlékezése is értékes anyagot nyújt.

A magyar szépirodalom minden jelentősebb, a falusi lakosság érdeklődésére számottartó képviselője szerepelt az állományban. PETŐFI és ARANY voltak a legnépszerűbbek, mellettük JÓKAI, MIKSZÁTH, VAS GEREKEN, JÓSIKA, TOMPA és GARAY alkották az állomány zömét. A korabeli irodalomból a szocialista vagy annak tartott írók műveit vették (pl. CSIZMADIA, PALÁGYI stb.). Az olvasókör tagjai maguk válogatták, vették ezeket a könyveket, minden hivatalos ízlésterelés nélkül választották az irodalom legmaradandóbb részét. A világirodalmat L. TOLSZTOJ, ZOLA, A. FRANCE, az *Ezeregyéjszaka*, később GORKIJ képviselték. Persze elvétve előfordulnak más, értéktelenebb könyvek is, de a legtöbb irodalmilag valóban értékes, mondanivalójában pedig haladó volt.

A mai szóval ismeretterjesztőnek nevezett anyagot majdnem teljesen a történelem és a társadalomtudomány alkotta. Mindenekelőtt KOSSUTH *Iratai*, azután SZILÁGYI Sándor: *A magyar forradalom története*, SZIRMAY: *A magyar jakobinusok története*, SZOKOLY Viktor: *Honvédelet*, TÁNCSICS: *Hunnija függetlensége*, KÖRÖSSY: *Kortársak (Kossuth Lajos és Ferenc József)*, FERENCZY: *Kossuth Lajos*, TÁNCSICS: *Életpályám*, DARWIN: *Az emberi faj története*, KROPOTKIN: *Kölcsönös segítség*, ENGELS: *A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig*, KAUTSKY: *Marx gazdasági tanai*, JÁSZI: *Új Magyarország felé*.

Hódmezővásárhelyen az ismeretes 1894-i zendüléskor a következő könyveket foglalták le: SZOKOLY Viktor: *A pápák bűne*, KÜLFÖLDI Viktor: *Szabadság költészete*, Szózat a népbolondítókhoz és a néphez, KÜLFÖLDI Viktor: *Egy furfangos munkás szocialista*, GARAY András: *A szocialista író [Válasz Gaál Jenőnek Az alföldi munkásmozgalom c. felolvasásához] Mit akarnak a szocialisták? A magyar munkásmozgalom alapjai* c. sorozat füzetek.³⁹

Az anyag eléggé változatos. De két jellemző sajátosságra fel kell figyel-nünk. Olyan könyveket vásároltak és olvastak, amelyek 48 emlékéti idézték valamilyen módon és olyanokat, amelyekben saját életük égető kérdéseire véltek választ lelteni.

A könyvekért a „könyvtárnok” felelősséggel tartozott. A tábla belső oldalára vagy az előzékire figyelmeztető felhívásokat írtak és azt, hogy mennyi időre kölcsönözhető a mű. Ilyeneket olvashatunk a békéscsabai Megyei Könyvtár gyűjteményében: „195. szám. A Bánhidai Függetlenségi és 48-as olvasókör Tulajdona, kiadható 6 napra, e könyv tisztántartása kéretik. 1895 április 2.” vagy „Csak 14 napra kiadható ezentúl minden napra 1 kr.-t fizet. a leveleket beszakasztani vagy bepiszkolni nem szabad.” „7 sz. 1892. Ibrányi

³⁹ BIRÓ József: *A Szántó Kovács féle agrárszocialista mozgalom*. Hódmezővásárhely 1954. A bíróság — mint ismeretes — „példás” ítéletet hoz, jöllehet megállapítja, hogy: „a bűnjelként lefoglalt nyomtatványok a büntett elkövetésére közvetlenül nem szolgáltak, sem azoknak birtoklása, használása, terjesztése eltiltva nem lévén, elkobozhatók és megsemmisíthetők nem voltak.” PI Arch. XV. 3/1894/2.

II.-ik Olvasó kör tulajdona Békés. Hibáért a kivívó felelős.” „Csak 14 napra kiadható. A könyv leveleit bepiszkolni És begyűrni nem szabad Kun István könyvtárnok.” „Ezen könyv 14 napra kivihető de 14 nap eltelte után ismét kiirandó ha továbbra is használni akarja. A könyvett bepiszkolni és levelein begyűrni nem szabad. Kun István könyvtárnok. Ezt a könyvett ajándékoszta Gintner István.” És KUN István könyvtárnok olvasói vigyáztak a kör vagyónára. A könyveken látszik a sok használat, de a levelek ma is épek és tiszták. Ha a körnek módja volt, be is köttette a könyveit, mint például a szarvasi függetlenségi kör. Az olvasókörok könyvanyagát a könyvtárnok kezelte. Ő készítette a leltárt, vezette a kölcsönzési nyilvántartást. A könyveket a tagok általában nem a körben, otthon olvasták. A körben inkább az újságokat nézték át, vitatták meg. Ugyancsak megvitatták az olvasott könyveket is, de ez nem szervezett vitaesteken történt, hanem alkalmasszerűen.

A békésszentandrás községi könyvtár (nem olvasókörok!) vezetője, a körjegyző feljegyzéseket készített a könyvtár történetéről. Ebben írja a következőket: „Legjobban keresik a „meséket” és a „szépet”, tehát az olvasmányban a tárgy érdekességét keresik, ami természetes is, mert hisz a nép e tekintetben még gyermek korát éli. A gazdasági műveket azonban nem nagyon kedvelik.”⁴⁰ Hogy ez a megállapítás mennyire nem helytálló, azt láttuk az olvasókörok könyvanyagának összetételénél. A már idézett VADNAY Andor is más következtetésre jut, amikor azt vizsgálja, hogy a földmunkások ismerik-e a szocializmus tanításait. „Jobban ismerik mint a kis és nagykatét. Kivonatos füzetkében kézről-kézre adják egymásközt. Itt-ott látható szegényes lakásuk falán Marx arcképe, vagy Lassalle-é.”⁴¹

*

Az olvasókörok jelentőségét az agrárproletariátus felvilágosításában és megszervezésében természetesen a hatóságok is észrevették. 1891-ben a Békés megyei zavargások után a szolnoki alispán körrendeletben hívta fel a szolgabírókat, hogy figyeljék az egyleteket, és időnként tegyenek a tapasztaltakról jelentést. Az elővigyázatot a következőképpen indokolta: „Azon mozgalom, mely tőszomszédságunkban, Békés vármegyében megindult: köteleességünkbe teszi a legéberebb vigyázatot.

Habár ezen munkás-bérmozgalom közvetlen okai felől nem vagyok teljesen tájékozva, mégis bizonyosnak látszik előttem, hogy ezen, különben szorgalmas és más vidékek lakosságának hasonló osztályaihoz viszonyítva vagyonos népet két tényező indította arra, hogy ily kitörésekben keresse helyzetének orvoslását: a szocializmus apostolainak izgatásai és az egyleti életből kifolyó kölcsönös biztatások.

Misem állhat tőlem távolabb, mint az egyleti élet czéltalan vagy zaklató korlátozása, másrésről azonban nem zárkozhatom el azon meggyőződés elől, hogy bizonyos körülmények között az úgynevezett „CSUTKA-CASINOK” a népre nézve valóságos erkölcsi mótelyt képeznek.”⁴²

A mozgalom semlegesítésére először munkásáruló egyesületeket akartak létrehozni. Már egy 1895-i főispáni tanácskozmányon felmerült egy javaslat,

⁴⁰ A békésszentandrás községi könyvtár iratai a békéscsabai Megyei Könyvtárban.

⁴¹ VADNAY *i. m.*

⁴² PI Arch. Szolnok m. p. m. biz. 1891—2202.

hogy alapítsanak olyan munkásegyleteket, amelyekből a szocialisták ki legyenek zárva, és az állami és hatósági munkálatoknál csak az ilyen egyletek tagjai kapjanak munkát.⁴³ DARÁNYI földművelésügyi miniszter népkönyvtári mozgalmával szintén az olvasókörök vitorlájából akarta kifogni a szelet: „Ugyanezen irányban igen hasznos szolgálatot tehetnek az ingyenes községi népkönyvtárak, amelyek létesítését részemről anyagilag is támogatom, — ha e könyvtárak népszerűsítésére a gazdaközönség közreműködik. A munkásosztály olvasási vágyát és kedvét eddig az agitáció használta fel: most a népkönyvtárak szervezése révén módja lehet a gazdaközönségnek az agitáció befolyását e téren megbénítani és ellensúlyozni.”⁴⁴ A békési alispán a szolgabírákat utasította, hogy szerezzenek előfizetőket a Nagyváradon állami támogatással megjelenő *Magyar Népszászó* című lapra. A lap a munkásmozgalmat úgy akarta leszerelni, hogy a munkásságot ténylegesen érdeklő kérdésekről közölt cikkeket, „népiesch” nyelven. Nagyon átlátszóan szolgálta a kormányt. A szolgabírák igyekezete hiábavalónak bizonyult. Az egész megyében csak páran fizettek elő, az olvasókörök közül csak az öcsödi. A kudarcot a szeghalmi főszolgabíró így mentegette: „Ami azt illeti azonban, hogy ez a lap az úgynevezett szocialisták közt is elterjedjen, arra nincs kilátás, mert ezek idegenkednek minden olyan laptól, mely nem az ő száj ízők szerint beszél, azt tartván, hogy az „urak” ezeket az ő félrevezetésükre csinálják, s ha esetleg elolvasnák is az új lapokat, nem okulnak, de nem is akarnak okulni az olvasottakból. Már pedig a szóban forgó lapnak főleg a szocialisták megtérítése lenne a célja.”⁴⁵

Miután hatósági „munkásegyleteket” nem sikerült alapítani, és minden olyan próbálkozásuk, amellyel az olvasóköröket lehetetlenné akarták tenni, kudarcot vallott, a hatóságok erélyesebb fellépésre szánták el magukat. Az 1891-i orosházi, békéscsabai, battonyai véres összecsapások, az 1894-i SZÁNTÓ-KOVÁCS-per arra mutatnak, hogy eddig sem az emberiség tartotta vissza őket a hatalmi szóval való „rendcsinálástól”. 1898-tól rendszeressé válik az egyletek zaklatása, sűrűbbé válnak az olyan akciók, mint a belügyminiszter leírata a Pest megyei alispánhoz: „utasítsa az erzsébetfalvi munkás önképző egylet vezetőségét, miszerint felfüggesztés illetve felosztatás terhe mellett az alapszabályok harmadik pontjában megjelölt célt és hatáskört szem előtt tartva az egylet bevallott céljaival össze nem egyeztethető gyűlések illetve felolvasások rendezésétől tartózkodjék.”⁴⁶ 1898-ban azután belügyminiszteri rendeletet adnak ki az olvasókörök ellenőrzéséről. Ebben olvashatjuk az következőket: az ilyen egyletek „nem az alapszabályaikban megjelölt közművelődési célok elérését tekintik feladatuknak, hanem ily törvényesen megengedett irányú egylet szervezésének örve alatt tulajdonképpeni céljukat legtöbbször a jogrend megzavarása, jelesen osztálygyűlölet felidézése, a tulajdon és a törvényes rend ellen való izgatás képezi.”⁴⁷

Ma már látjuk, hogy a hatóság minden rendelete és akadékoskodása hiábavalónak bizonyult. Hiába tiltották be az olvasóköröket, a földmunkásság kitartott mellettük, mert tudta, hogy az ő érdekeit szolgálják, elsősorban neki van szüksége munkájukra. Az első világháború vetett véget

⁴³ ORMOS i. m.

⁴⁴ PI Arch. 11 458/97/119.

⁴⁵ PI Arch. 11 458/97/192.

⁴⁶ PI Arch. Pest m. főisp. ált. 1901—232.

⁴⁷ Közli ERÉNYI i. h.

működésüknek, de csak a háború tartamára. Utána újra alakultak, tovább folytatták munkájukat.

Ma úgy emlékezünk vissza az olvasókörokre, mint a magyar munkás-mozgalom hősi korszakának jelentős és fontos szervezeteire, amelyek nagy szerepet töltöttek be földmunkás népünk nevelésében, öntudatosodásában.

JENŐ KISS: FACTS ABOUT THE HISTORY OF THE AGRARIAN SOCIALIST READING CIRCLES (1867—1914)

The agrarian socialism of the 19th century was a feature characteristic of the Hungary of that age. After the suppression of the war of independence of 1848/49, when the agrarian proletariat and the poor peasantry could not hope for an improvement in their standard of living through official measures, they started to organize themselves. At first the movement adopted the ideals of the war of independence, later when these ideals were expropriated by the ruling power, it rested on the doctrines of socialism. Typical of the movement called agrarian socialism¹ were the requirements put forward particularly by the peasantry. It spread with special intensity in the counties situated within the triangle of the rivers Tisza and Maros, in the so-called "Viharsarok" (Stormy Corner).

The reading circles made up the organization of the agrarian socialist movement. Their activity was doublefold: firstly, they struggled for better conditions of living, secondly, they filled the place of the public libraries. This cultural activity is considered to have been at least as important as their political significance. At the end of the last century there were very few public libraries in Hungary, specially in the country, among the peasant population. These reading circles — a social movement acting entirely upon its own initiatives — took the place of public libraries. Not receiving official support of any kind, they were in the position to purchase books and newspapers entirely according to their own liking. They selected the material from among the classics of Hungarian and foreign belles-letters, from historical works, especially those concerned with the war of independence and from the works of socialist authors. The reading circles lent their books to the public. Debating evenings were held on the premises of the reading circles, which also served as a home for the social gatherings of the people united by the movement. The inner life of these reading circles may be cited as an example of democratic education.

On the basis of data taken from archives, reminiscences and other documentary evidence, a historical survey is presented in the article on the reading circles in the „Viharsarok” up to the time of World War I.